

Боротьба за Радянську владу на Закарпатті. – К.: Держполітвидав УРСР, 1950. – 93 с.] / Ф. П. Шевченко // Закарпатська правда. – 16 лютого 1951. 28. Мельникова И. Н. Как была включена Закарпатская Украина в состав Чехословакии в 1919 г. / И. Н. Мельникова // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. – М., 1951. – Т. 3. 29. Евсеев И. Ф. Народные комитеты Закарпатской Украины – органы государственной власти 1944–1945 / И. Ф. Евсеев. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1954. – 147 с. 30. Закарпаття в етнополітичному вимірі / [М. Панчук (кер. авт. кол.), В. Войналович, О. Калакура, В. Котигоренко, О. Красівський та ін.]. НАН України. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса; редкол.: Ю. Левенець (голова) та ін.; – К.: ПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с. 31. Торжество історичної справедливості: Закономірність воз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / [відп. ред. М. Олексюк]. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту ім. І. Франка, 1968. – 803 с.

Лариса Капитан

СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ЗАКАРПАТЬЯ: ПРОПАГАНДИСТСКИЙ-ПОПУЛЯРИЗАТОРСКИЙ ЭТАП

В статье выделены три условных этапа историографии Закарпатья и проанализировано формирование первого, который становился на основе марксистско-ленинской методологической парадигмы.

Ключевые слова: Закарпатье, украинцы, воссоединение, историография, марксизм-ленинизм.

Larysa Kapitan

SOVIET HISTORIOGRAPHY OF ZAKARPATTIA REGION: PROPAGANDA AND PROMOTIONAL STAGE

The article distinguished three conventional stages of the historiography of the Zakarpattia Region and analyzed the formation of the first stage that was based on the Marxism-Leninism methodological paradigm.

Key words: Zakarpattia region, Ukrainians, reunion, historiography, marxism-leninism.

УДК 930(477)«1985–1991»

Юрій Латиш

ПЕРЕБУДОВА ТА ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті всебічно розглянуто висвітлення в українській історіографії доби Перебудови та змагань за відновлення державної незалежності України. Визначено основні концепції, напрямки та парадигми, тематику історіографічних студій. Встановлено, що українські історики досліджують лише окремі аспекти перебудови, пов'язані з українським національним рухом, боротьбою за незалежність.

Ключові слова: історіографія, Україна, перебудова, незалежність, тоталітарна парадигма.

Перебудова, як історичне явище, має ключове значення для історії народів пострадянського простору і всього світу. Вона стала передумовою поразки СРСР в «холодній війні» та його дезінтеграції, зникнення «другого світу» і утвердження ринково-ліберальної економічної моделі. А також – ключовою передумовою відновлення незалежності України.

За 30 років, що минули після початку перебудови, осмислення цієї доби лише розпочинається. Хоча українська історіографія збагатилася чималою кількістю мемуарної, наукової та популярної літератури, присвяченої перебудові та відновленню незалежності, виникла низка концепцій та підходів до вивчення цих процесів, котрі поки що не стали предметом історіографічного дослідження. Окремі аспекти питання, що стосувалися висвітлення українського національного руху, становлення багатопартійності, взаємовідносин вищих партійних і державних керівників УРСР та Союзу РСР, висвітлювалися у публікаціях Ю. Діденка [1], І. Кизименко [2], Ю. Латиша [3] К. Ніколаєць [4], Я. Сека [5], в історіографічних розділах монографій та дисертацій. Короткий комплексний огляд історіографії перебудови зробив О. Бойко [6, с. 7–16].

Метою цієї статті є аналіз доробку української історіографії часів перебудови та унезалежнення України, осмислення панівних історіографічних ідей та тенденцій, визначення ключових і дискусійних питань та підходів до них.

Осмислення феномену горбачовських суспільно-політичних трансформацій в СРСР пройшло два етапи: 1) 1985–1991 рр., коли робилися перші спроби осмислення горбачовських перетворень «по гарячих слідах»; 2) з 1991 р. – до наших днів.

На першому етапі вивчення проблеми займалися переважно історики КПРС. Вони не так досліджували, як популяризували, коментували політику перебудови, тлумачили значення нових політичних термінів: «демократизація», «гласність», «прискорення», «правова держава» тощо. Ці публікації носили апологетичний характер.

У статтях Ю. Горбаня, І. Грущенка, І. Кураса, І. Маковійчука, В. Романцова, Є. Панченка, В. Юрчука та інших [7–11] розглядалися проблеми історії комуністичної партії на етапі перебудови, роз'яснювалися рішення XXVII з'їзду і XIX партійної конференції, велися пошуки витоків горбачовської політики в ленінській концепції соціалізму. Іноді зі статтями подібного змісту в історичних виданнях виступали партійні функціонери: заввідділом ЦК КПУ Л. Кравчук, перший секретар Харківського обкому КПУ В. Мисниченко, лідер українського комсомолу В. Цибух [12–13].

У низці дисертацій зі спеціальності «Історія КПРС» висвітлювалися питання кадрової політики партії у роки перебудови, партійне керівництво різними сферами соціально-економічного життя країни, виховання молоді тощо [14]. У колективних збірниках [15–16], монографіях і брошурах Є. Герасимова, М. Карабанова, В. Кременя, К. Лузика, В. Панібудьласки, І. Салтовського, П. Сергієнка, А. Чернія, В. Шевченка та інших [17–22] досліджувалися перебудова господарського механізму, зміцнення дисципліни праці, боротьба з пияцтвом та алкоголізмом, кадрова політика партії, шляхи вирішення національного питання тощо.

З кінця 1980-х рр., коли партія втратила монопольний вплив в суспільстві та науці, почали з'являтися аналітичні, науково-популярні роботи, автори яких намагалися критично оцінити здобутки перебудови [23]. Ставилися питання відродження української мови, культури, пошуків історичної правди, на тлі Чорнобильської катастрофи актуальними стали проблеми екології. Розпочалося вивчення неформального руху, формування опозиції і становлення багатопартійності. Перші дослідження становлення українських національних сил належать О. Гараню [24], В. Литвину [25], А. Слюсаренку і М. Томенку [26]. Зміну державної політики стосовно Церкви та релігії аналізував В. Бондаренко [27].

Водночас, частина істориків старшого покоління залишилася на старих позиціях. Директор Інституту політичних досліджень Ф. Рудич відзначав, що під «дахом» Народного Руху відбулась по суті легалізація націоналізму. Він наголошував на приматі національного над соціальним в ідейно-теоретичній сфері Руху, вказував на «шоківі методи впливу на громадську свідомість, розпалювання масових психозів, нагнітання страхів» – у сфері пропаганди, постійне прагнення до захоплення влади будь-якими засобами – у політичній сфері [28, с. 21].

Окремою течією української історіографії є праці вчених українського зарубіжжя. Наприкінці 1980-х рр. з'явилася низка публікацій гуманітаріїв з діаспори В. Грищенка, І. Коропецького, Р. Купчинського, О. Субтельного (переважно в мюнхенському журналі «Сучасність»), які розглядали національний чинник перебудови, створення та діяльність національних політичних сил. Глибокий публіцистичний і науковий аналіз перебудови та національного відродження в Україні представлений у монографіях А. Камінського [29] і М. Прокопа [30].

Отже, на першому етапі дослідження перебудови радянські та зарубіжні дослідники ввели в науковий вжиток значний пласт джерел, заклали підвалини для подальшого дослідження. Разом з тим, більшість досліджень були політизовані і мали елементи публіцистичності. Особливості перебігу перебудови в Україні радянськими ученими не досліджувалися, адже вважалося, що це єдиний загальносоюзний процес, тому події в УРСР висвітлювалися виключно в контексті суспільних змін в СРСР. Публікації останніх двох років перебудови часто занадто оптимістичні стосовно перспектив швидкого демократичного транзиту і подальшої ринково-капіталістичної трансформації.

Після здобуття незалежності в Україні розпочалося поступове осмислення ролі та значення перебудови в долі країни. В українській історіографії домінує тоталітарна парадигма радянського минулого, сформована на Заході в ідеологічному кліматі холодної війни та сприйняття Східної Європи як культурно й політично «іншого» (концепції Х. Арендт, З. Бжезінського, К. Фрідріха, Р. Пайпса). Її прибічники акцентують увагу на політичних та ідеологічних аспектах радянської історії, ключовими термінами для опису якої є однопартійна диктатура, ідеократія, система репресій і придушення громадської ініціативи. Радянський тоталітаризм виводиться з унікально-національної традиції російського самодержавства і національної традиції інтелігентської ортодоксії.

У рамках тоталітарної парадигми розпад СРСР видається неминучим підсумком існування суспільства і держави, збудованих на хибних (антиліберальних) принципах. Тези про ідеократичний характер радянського режиму і про диктатуру меншості (номенклатури) дозволяють робити висновок про принципову неререформованість СРСР, а відповідно, і про його неадаптованість до

викликів гонки озброєнь та інформаційного суспільства. Звідси випливають твердження про неможливість для радянського керівництва відмовитися від репресій, непоєднуваність комунізму з економічною лібералізацією, багатопартійністю і політичними свободами, неминучий розпад «останньої імперії» і здобуття свободи підкореними народами.

Панування тоталітарної парадигми в українській історіографії визначає тематику досліджень перебудови. У центрі уваги істориків опинилися питання національного відродження й боротьби за незалежність. Ухвалений Верховною Радою України 9 квітня 2015 р. Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» надає тоталітарній парадигмі статус офіційної інтерпретації історії радянського періоду.

Це визначає гіперкритичне ставлення українських істориків до політики перебудови, що прийшло на зміну апологетиці кінця 1980-х рр. Зокрема, на «принципову неререформованість ленінсько-сталінського соціалізму» вказував С. Кульчицький. На його думку, задумана як типова в Росії «революція згори», перебудова була покликана подолати економічну кризу, посилити темпи економічного розвитку і зберегти за СРСР статус наддержави [31, с. 118; 32, с. 3–77]. С. Пивовар вважає, що метою початку горбачовських перетворень було зупинення процесу розпаду «державного соціалізму», надавши нового імпульсу соціально-економічному розвитку країни. Однак реформи, скеровані на поступовий перехід до ринкової економіки, блокувалися політикою уряду, який тримався за командно-адміністративну систему [33].

На думку В. Литвина, «бюрократична» перебудова неочікувано для її ініціатора переросла в революцію, котра мала соціальний і національний аспекти. Перший полягав у «поверненні суспільства до природних форм господарювання, заснованих на приватній власності». Водночас, саморозпад державного ладу супроводжувався могутнім спалахом національно-визвольного руху [34, с. 16–83]*.

В. Баран та В. Даниленко вбачають у перебудові лише спробу «підновити» існуючу систему та надати їй динамізму. Але пробуджений від довгої політичної сплячки народ вже не змогли стримувати рамки «соціалістичного вибору», через що відбулися формаційна криза й крах радянської тоталітарної системи [36, с. 242–292].

О. Бойко визначив особливості перебігу перебудови в Україні – уповільнений темп суспільних перетворень; порівняно низький рівень соціальної активності населення; тривале збереження при владі колишньої брежнєвської еліти; відсутність відкритого насилля як засобу вирішення внутрішніх проблем; перетворення Чорнобильської трагедії з екологічного чинника суспільного життя на потужний політичний. Однак, на думку цього ученого, починаючи з часу утворення Народного Руху України за перебудову та особливо після виборів народних депутатів УРСР, ситуація суттєво змінилася. На хід перебудови почали впливати нові політичні чинники, що мали виразне національне забарвлення і надали динаміки суспільним змінам та специфічних рис (домінування націонал-демократів у місцевих радах західних областей, утворення парламентської опозиції, поява багатопартійності) [6, с. 329–330; 37, с. 324–325].

Однією з головних тенденцій української історіографії перебудови стало постулювання ключової ролі України в дезінтеграції СРСР. С. Плохій наголошував, що падіння СРСР стало безпосереднім результатом референдуму в Україні 1 грудня 1991 р., на якому понад 90 % виборців проголосували за незалежність. Цим волевиявленням були анульовані результати попереднього, березневого референдуму, на якому 70 % учасників висловилися за збереження Союзу [38]. Останнім цвяхом у домовину СРСР назвав Всеукраїнський референдум Я. Грицак.

Натомість в західній історіографії панує думка, що визначальну роль в цьому процесі відіграло прийняття Декларації про державний суверенітет Росії. Є прихильники такого підходу і в Україні. І. Мельник, підкреслював, що хаос наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. – це ознака природного занепаду імперії з боку самого центру, а не союзних республік [39, с. 326–344]. І. Овчар називав це чинник, який деформував СРСР зсередини – Декларацію про державний суверенітет Російської Федерації. Це означало, що юридично й фактично зі складу СРСР вийшла держава, яка була його опорою [40].

Помітне місце в українській історіографії перебудови посідає теорія «революції еліт». Українські історики, зазвичай, наголошують на визначальній для долі СРСР позиції Л. Кравчука, підкріпленій результатами Всеукраїнського референдуму. Як відзначав С. Плохій, українські еліти прагнули незалежності, бо були налякані розвалом союзного центру і боялися амбіцій Б. Єльцина [39]. І. Овчар підкреслював наявність певної співпраці між українськими комуністами і

* Прикметно, що Д. Лазар, спираючись на ті само аргументи, що й В. Литвин (суспільство прагнуло повернутися в дорадянський час), називає події 1989–1991 рр. не революцією, а реставрацією [35].

опозиційними силами наприкінці перебудови. Їх різнило бачення шляхів розвитку української держави, вибору форми і моделі правління, але об'єднало прагнення відстояти її незалежність [41, с. 15]. Серед чинників краху СРСР Т. Орлова називала невдоволення з боку панівного прошарку існуючими ідеологічними, економічними, культурними обмеженнями, прагнення еліти здобути максимально можливі матеріальні блага й позбутися страху опинитися за ґратами за «нетрудові доходи» [42, с. 207–208]. Історик-марксист А. Здоров виходить з того, що зміни соціально-економічного ладу зумовлювалися бажанням номенклатури, котра була фактичним власником того, що юридично належало державі, привласнити загальнонародне майно [43, с. 92–100].

Серед українських учених поширена концепція про національний чинник, як головну причину краху СРСР. С. Грабовський, Я. Грицак, Ю. Шаповал вважають, що саме недооцінка міжнародних проблем була однією з фундаментальних помилок М. Горбачова-реформатора, які, зважаючи на інтернаціоналістські стереотипи, не цікавили генсека [44–45].

Українські історики розглядають період пізньої перебудови (1988–1991 рр.) як час боротьби за владу номенклатури з представниками демократичних сил. Зародження українського національного руху, формування неформальних рухів і багатопартійності розглядали С. Бабій, О. Бажан, В. Баран, К. Богомаз, О. Бойко, Є. Болтарович, О. Бураковський, О. Горбачова, Я. Грицак, Ю. Данилюк, Ю. Діденко, Ю. Зайцев, Г. Касьянов, І. Кривдіна, В. Кулик, В. Литвин, О. Пилипенко, Я. Секо, А. Семененко, І. Стасюк, М. Тиский, В. Шевчук та інші [46–53]. Діяльність громадських організацій за умов трансформації українського суспільства в контексті перебудови, їх участь у розгортанні українського національно-демократичного руху досліджував К. Левчук [54].

На основі узагальнення матеріалів преси історію зародження і становлення Народного Руху України (далі – НРУ) та опозиційних українських партій, їх роль в суспільно-політичному житті й боротьбі за незалежність проаналізував О. Гарань [55]. Діяльність Руху в контексті боротьби за незалежність розглянув В. Ковтун [56]. Найґрунтовніше дослідження місця й ролі НРУ в політичному житті України належить Г. Гончаруку, який уперше широко використав документи архівів крайових рухівських організацій [57], а у співавторстві з О. Шановською зробив спробу показати роль цієї політичної сили в консолідації національно-демократичних сил в умовах гласності [58]. Історичну оцінку Руху коротко сформулював С. Кульчицький, зазначивши, що НРУ став «одним із чинників, котрі перетворили бюрократичну горбачовську «перебудову» на революційний процес» [58, с. 10]. Я. Грицак вказав на вплив регіональних особливостей України на опозиційний рух. Це зумовило брак порозуміння між національно орієнтованими силами Західної України та робітничим рухом Східної України [60].

Суттєвим внеском у вивчення історії НРУ та демократичних сил стали праці західних дослідників А. Камінського, О. Мотиля, Т. Кузьо, П. Магоція, Б. Кравченка. У них розглядаються чинники піднесення українського національно-визвольного руху та національної свідомості, вказано причини суспільно-політичних трансформаційних процесів: соціально-економічні зміни, послаблення репресивного тиску на інтелігенцію з боку держави тощо.

Формування та еволюцію української державної ідеї в роки перебудови розглянув В. Кулик. Він встановив основні «елітні» групи, які визначали «обличчя» державної ідеї в той час: спершу письменники, котрі порушували проблеми мови, екології, історії, привертати до них суспільну увагу й створювали передумови для радикалізації публічного дискурсу; водночас із письменниками – дисиденти, які стимулювали поглиблення й радикалізацію дискурсів, а також сприяли творенню опозиційних політичних організацій; на наступному етапі – НРУ, який, об'єднавши ресурси й дискурси письменницького, дисидентського та «неформального» середовищ, сформулював і ввів у суспільний обіг проект демократичної трансформації українського суспільства; нарешті – депутати нового парламенту, який, ставши інструментом реалізації державної ідеї та водночас ареною політичного й пропагандистського змагання влади й опозиції, сприяв еволюції суспільства, зреалізував частину накреслених опозицією змін і завершив підготовку масової свідомості до їх сприйняття [61]. Вплив громадської думки на демократизацію і національне відродження розглянула Н. Гордіна [62].

Еволюцію комуністичної партії в роки перебудови, використання нею історії в боротьбі за маси, формування націонал-комуністичної течії, розклад та крах однопартійної системи висвітлено у працях О. Бойка, Я. Грицака, М. Карабанова, П. Сацького, А. Семененка, Т. Семенюк, Ю. Смольнікова [63–66]. За словами Ф. Турченка, після серпневого путчу «Комуністична партія України вмерла, покинута всіма, хто ще недавно клявся у безмежній їй відданості» [67, с. 116].

Про причини кризи комсомолу, втрату ним монополії в молодіжному русі, взаємовідносини з неформальними організаціями, формування некомуністичних молодіжних організацій та їх роль у боротьбі за незалежність України писали М. Багмет, В. Головенько, Ф. Джос, Ю. Каганов, О. Корнієвський, Ю. Криворучко, К. Левчук, І. Скловський, С. Сорока, В. Шаповал та інші [68–72].

Робітничий (передовсім шахтарський) рух і його роль в падінні радянської влади висвітлювали у своїх працях В. Бурносів, В. Докашенко, К. Кузіна, С. Кузьміна, З. Лихолобова, В. Сарбей. Найвагоміший внесок у дослідження страйкового руху гірників зробив А. Русначенко, який ввів у науковий вжиток і проаналізував величезний обсяг матеріалів страйкових комітетів [73].

Релігійне відродження в добу перебудови, відновлення діяльності УГКЦ і УАПЦ, релігійні конфлікти висвітлювали В. Баран, Т. Бублик, Ю. Данилюк, В. Єленський, В. Іванишин, Є. Кардош, О. Муравський, В. Пащенко, М. Рибачук, О. Уткін, М. Кирюшко та інші. Зокрема, троє останніх зосередили головну увагу на історичних витоках національно-релігійного відродження, ролі релігії та церкви у державотворчому процесі в умовах демократизації суспільства [74].

Соціально-економічний розвиток в добу перебудови – не дуже популярна тема в українській історіографії. Трансформацію соціально-економічних процесів в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. вивчає Я. Дзісяк. У його дисертації досліджено визначальні чинники соціально-економічних перетворень: кризу фінансової системи та методів управління; трансформації форм власності як соціальний фактор економічних перетворень; динаміку виробничої сфери та роль науково-технічного прогресу в суспільних перетвореннях; зміни в соціальній сфері; специфіку тіньової економіки [75]. У низці публікацій висвітлювались боротьба за зміцнення дисципліни праці, особливості проведення в Україні антиалкогольної кампанії [76; 77]. Функціонування радянської черги під час цукрового дефіциту стало предметом дослідження М. Музички [78].

Не набули значного поширення й просопографічні студії з періоду перебудови в Україні. Винятком є ґрунтовне дослідження біографій братів Горинів Т. Батенка [79–80], життєписи В. Чорновола авторства Г. Василюшина [81] і В. Деревінського [82], розвідка Ю. Шаповала про М. Горбачова [45] та низка публікацій про багатолітнього лідера Компартії України В. Щербицького [83–86].

Важливе місце у вивченні перебудови займає мемуарна література. Як слушно зауважував О. Бойко, її особливість полягає в тому, що більшість спогадів мають не лише інформаційний, але й дослідницький характер [6, с. 14]. Українська мемуаристика доби перебудови значно поступається за обсягом російській і мало використовується при написанні історичних досліджень. Мемуаристи часто виключно позитивно оцінюють радянську владу, діяльність КПРС, виступають за збереження СРСР. Попри це, мемуари першого Президента України Л. Кравчука, голів Ради Міністрів УРСР О. Ляшка і В. Масола, секретарів ЦК КПУ О. Капта і Я. Погребняка, народного депутата СРСР, письменника Б. Олійника, помічника першого секретаря ЦК КПУ В. Врублевського, завідувача відділу ЦК КПУ Г. Крючкова, Генерального прокурора УРСР М. Потебенька, колективний збірник спогадів про В. Щербицького є цінним внеском у вивчення історії перебудови [87–97]. Мемуарно-публіцистичний характер носять роздуми провідників українського відродження доби перебудови І. Драча, Л. Лук'яненка, М. Поровського, В. Чорновола та інших [98–101].

Отже, українська історіографія перебудови та здобуття незалежності є доволі значною. Однак українські історики вивчають лише окремі аспекти перебудови, які переважно стосуються України. У роки незалежності акцент зроблено на вивченні опозиції, українського національного руху, боротьби за незалежність. Такі питання, як початковий період перебудови, її економічна складова, зовнішня політика СРСР майже не досліджуються. Більшість українських істориків спирають свої студії на тоталітарну парадигму, підкреслюють ключове значення національного чинника й України, де перебудова переросла в народну революцію, в процесі дезінтеграції СРСР.

Список використаних джерел

1. Діденко Ю. В. Історіографія дослідження державотворчої діяльності Народного Руху України / Ю. В. Діденко // Інтелігенція та влада. Громадсько-політичний науковий збірник. – Одеса, 2007. – Вип. 9. Серія: Історія. – С. 292–304.
2. Кизименко І. Історіографія формування політичних партій України / І. Кизименко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2010. – № 3. – С. 99–107.
3. Латиш Ю. В. Володимир Щербицький і Михайло Горбачов: висвітлення взаємовідносин в історіографії та мемуарах / Ю. В. Латиш // Література та культура Полісся. – Вип. 69. – Ніжин, 2012. – С. 283–293.
4. Ніколаєць К. Становлення багатопартійності в УРСР у другій половині 80-х років XX століття: історіографія / К. Ніколаєць // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Історія. – Вип. 96. – 2009. – С. 38–41.
5. Секо Я. Український національний рух середини 1980-х – початку 1990-х років у контексті відродження української державності: історіографія проблеми / Я. Секо // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Історія. – 2004. – Вип. 2. – С. 216–230.
6. Бойко О. Д. Нариси з історії України (1985–1991 рр.) / О. Д. Бойко. – К., 2008. – 357 с.
7. Горбань Ю. А. Ленінська концепція соціалізму і революційна перебудова суспільства / Ю. А. Горбань // Український історичний журнал. – 1989. – № 4. – С. 3–16.
8. Грущенко І. П. Курс XXVII з'їзду КПРС на прискорення соціально-економічного розвитку суспільства – продовження справи Великого Жовтня / І. П. Грущенко // Український

- історичний журнал. – 1987. – № 11. – С. 5–11. 9. Маковійчук І. М. Перебудова – продовження революційної справи Жовтня / І. М. Маковійчук // Український історичний журнал. – 1987. – № 12. – С. 5–16. 10. Панченко Є. Г. Кардинальна перебудова управління економікою: досвід, проблеми, перспективи / Є. Г. Панченко // Український історичний журнал. – 1988. – № 5. – С. 5–16. 11. Юрчук В. І. Перебудова і переосмислення історичного досвіду Компартії України / В. І. Юрчук // Український історичний журнал. – 1988. – № 7. – С. 9–18. 12. Мисниченко В. П. На шляхах перебудови: пошук, досвід і проблеми / В. П. Мисниченко // Український історичний журнал. – 1987. – № 3. – С. 5–16. 13. Цибух В. І. Перебудова і проблеми молоді / В. І. Цибух // Український історичний журнал. – 1989. – № 6. – С. 44–52. 14. Вонсович Г. Б. Интернационалистское воспитание студенческой молодежи на этапе перестройки (на материалах УССР): автореф. дис... канд. ист. наук: 09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання» / Г. Б. Вонсович. – К., 1991. – 26 с. 15. Дисципліна і перестройка: Вопросы и ответы / В. Л. Василенко, А. Т. Барішполец, В. И. Патрушев и др. – К., 1989. – 230 с. 16. Курсом прискорення: Шляхи перебудови господарського механізму / [Упоряд. Кириченко О. А.]. – К., 1987. – 117 с. 17. Герасимов Е. Н. Кооперация и перестройка / Е. Н. Герасимов. – К., 1989. – 31 с. 18. Карабанов М. М. Политическое ядро трудовых коллективов (Перестройка в партийных организациях Украины: опыт, проблемы) / М. М. Карабанов. – К., 1990. – 161 с. 19. Кремень В. Г. Ленинская концепция социалистического строительства и перестройка: К 120-летию со дня рожд. В. И. Ленина / В. Г. Кремень. – К., 1990. – 48 с. 20. Сергієнко П. П. Масова політична свідомість і перебудова / П. П. Сергієнко. – К., 1989. – 46 с. 21. Черній А. М. Перебудова і світоглядні орієнтири молоді / А. М. Черній. – К., 1989. – 47 с. 22. Шевченко В. Ю. Научно-технический прогресс и реализация преимуществ социализма / В. Ю. Шевченко. – К., 1987. – 70 с. 23. Михальченко М. Глухі кути лібералізації та романтичний «біг на місці» (до аналізу розстановки соціальних сил перебудови) / М. Михальченко // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 11. – С. 71–74. 24. Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності / О. В. Гарань. – К., 1992. – 47 с. 25. Литвин В. Новейшие политические партии и рабочее движение / В. Литвин // Политика и время. – 1991. – № 3. – С. 12–16. 26. Слюсаренко А. Г. Нові політичні партії України. Довідник / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К., 1990. – 48 с. 27. Бондаренко В. Д. Перебудова і церква / В. Д. Бондаренко. – К., 1990. – 64 с. 28. Канцелярук Б. І. Актуальні проблеми національної політики в СРСР / Б. І. Канцелярук, О. В. Паталай // Український історичний журнал. – 1991. – № 4. – С. 20–29. 29. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні / А. Камінський. – Мюнхен, 1990. – 622 с. 30. Прокоп М. Напередодні незалежної України / М. Прокоп. – Нью-Йорк–Львів, 1993. – 502 с. 31. Кульчицький С. В. Перебудова в СРСР 1985–1991 / С. В. Кульчицький // Енциклопедія історії України. – Т. 8. – К., 2011. – С. 118–119. 32. Алексєєв Ю. М. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.) / Ю. М. Алексєєв, С. В. Кульчицький, А. Г. Слюсаренко. – К., 2000. – 296 с. 33. Пивовар С. Перебудова / С. Пивовар // Історія в термінах і поняттях. – Вишгород, 2014. – С. 478–479. 34. Литвин В. М. Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.) / В. М. Литвин. – К., 2000. – (Україна крізь віки: в 15 томах. – Т. 14). – 360 с. 35. Lazare Daniel. Timothy Snyder's Lies. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <https://www.jacobinmag.com/2014/09/timothy-snyders-lies/> 36. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К., 1999. – (Україна крізь віки: в 15 томах. – Т. 13). – 303 с. 37. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / [Кер. тому О. М. Майборода]. – К., 2003. – 694 с. 38. Плохій С. Останні дні Радянського Союзу / Сергій Плохій // [Historians.in.ua](http://historians.in.ua) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1471-serhii-plokhiiy-ostanni-dni-radianskoho-soiuzu>. 39. Мельник І. А. Міжнаціональні відносини: радянський експеримент та історичні реалії / І. А. Мельник. – К., 2006. – С. 326–344. 40. Овчар І. В. Суспільно-політичні наслідки перетворень у СРСР (1985–1991 рр.) / І. В. Овчар // Віче. – 2007. – № 21/22. – С. 24–26. 41. Овчар І. В. Політичні трансформації у Радянському Союзі в період Перебудови (1985–1991 рр.): автореф. канд... політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. В. Овчар. – К., 2008. – 19 с. 42. Орлова Т. В. Сучасна політична історія країн світу / Т. В. Орлова. – К., 2013. – 677 с. 43. Здоров А. А. Государственный капитализм и модернизация Советского Союза / А. А. Здоров. – М., 2007. – Изд. 3-е, стереотип. – 160 с. 44. Грабовський С. Національне питання і «перестройка» (об що перечепилися реформи Горбачова) / С. Грабовський // Генеза. – 1995. – № 1. – С. 215–217. 45. Шаповал Ю. Михайло Горбачов і Україна: штрихи до портрета ініціатора перебудови / Ю. Шаповал // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – Вип. 12. – 2000. – С. 270–273. 46. Богомаз К. Ю. Політичні партії і громадські організації в Україні (др. пол. 80 – поч. 90-х

рр. XX ст.). – К., 1992. – 142 с. 47. Бойко О. СРСР: не «розпад», не «розвал» і не «розпуск». Україна на шляху до остаточного здобуття незалежності (серпень – грудень 1991 р.) / О. Бойко // Віче. – 2004. – № 6. – С. 63–68. 48. Діденко Ю. В. Народний Рух України у державотворчих процесах України (1989–2002) / Ю. В. Діденко. – Одеса, 2006. – 174 с. 49. Кулик В. М. Письменницьке відродження: українська державна ідея в дискурсі «опозиції всередині режиму» перших років перебудови / В. М. Кулик // Сучасність. – Ч. 1. – 1998. – С. 54–79. 50. Пилипенко О. О. Національно-демократичний рух в Україні (друга половина 80-х – початок 90-х рр. XX ст.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / О. О. Пилипенко. – Донецьк, 1997. – 220 с. 51. Секо Я. П. Національний рух середини 1980-х – початку 1990-х рр. у контексті відродження української державності: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Я. П. Секо. – Чернівці, 2005. – 20 с. 52. Стасюк І. Україна на етапі перебудови: від складової імперії до незалежної держави / І. Стасюк // Вісник Державного університету «Львівська політехніка». – 1999. – Т. 377. – С. 199–205. 53. Шевчук В. П. Формування національно-демократичних сил в Україні (1985–1991 рр.) / В. П. Шевчук // Наукові записки з української історії. – Вип. 4. – Переяслав-Хмельницький. – С. 65–68. 54. Левчук К. І. Громадські організації України: створення та діяльність (1985–1996 рр.) / К. І. Левчук. – К., 2009. – 320 с. 55. Гарань О. В. Убити дракона: 3 історії Руху та нових партій України / О. В. Гарань. – К., 1993. – 196 с. 56. Ковтун В. Історія Народного Руху України / В. Ковтун. – К., 1995. – 382 с. 57. Гончарук Г. Народний Рух України: історія / Г. Гончарук. – Одеса, 1997. – 380 с. 58. Гончарук Г. І. Національна ідея і Народний Рух України / Г. І. Гончарук, О. А. Шановська. – Одеса, 2004. – 172 с. 59. Кульчицький С. В. Народження Народного руху України / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 8–22. 60. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – 2-е вид. – К., 2000. – 360 с. 61. Кулик В. М. Формування та еволюція української державної ідеї: 1986–1991: дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / В. М. Кулик. – К., 1999. – 181 с. 62. Гордіна Н. О. Суспільно-політичні настрої населення УРСР в умовах «перебудови» (1985–1991 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. О. Гордіна. – К., 2012. – 182 с. 63. Карабанов М. Від всевладдя до краху: КПУ–КПРС в 1985–1991 рр. / М. Карабанов. – К., 1993. – 75 с. 64. Сацький П. Розклад радянської системи в Україні наприкінці 1980-х – початку 90-х рр. (передумови та характеристика процесу) / П. Сацький // Наукові записки: зб. наук. ст. НПУ ім. М. Драгоманова. Пед. та іст. науки. – 2002. – Вип. 47. – С. 307–313. 65. Семенюк Т. Ю. Криза радянської моделі командно-адміністративної системи: крах однопартійності в Україні / Т. Ю. Семенюк // Слов'янський вісник. – Вип. 5. – Рівне, 2005. – С. 162–166. 66. Смольніков Ю. Б. КПУ і історія: боротьба за вплив на маси в «перебудову» / Ю. Б. Смольніков // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Історія. – 2004. – Вип. 71–72. – С. 62–65. 67. Турченко Ф. Г. ГКЧП і проголошення незалежності України: погляд із Запоріжжя / Ф. Г. Турченко. – Запоріжжя, 2011. – 132 с. 68. Корнієвський О. А. Молодіжний рух в новітній історії України (друга половина 80-х – початок 90-х років): автореф. дис... канд. іст. наук «Історія України» / О. А. Корнієвський. – К., 1993. – 24 с. 69. Скловський І. З. Робітнича молодь в етносоціальних зрушеннях українського суспільства (70-ті – початок 90-х років XX століття) / І. З. Скловський. – Кіровоград, 2001. – 379 с. 70. Багмет М. Комсомол та неформальні об'єднання України в період «перебудови» / М. Багмет, С. Сорока // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 164–181. 71. Джос Ф. Х. Комсомол України в роки перебудови: спроби реформ / Ф. Х. Джос, К. І. Левчук // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Історія. – Вип. 62. – 2002. – С. 57–61. 72. Каганов Ю. О. Комсомол України і країн Центрально-Східної Європи в умовах кризи радянської системи / Ю. О. Каганов // Гілея. – 2011. – Вип. 50. – С. 194–198. 73. Русначенко А. М. Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989–1993 роках / А. М. Русначенко. – К., 1995. – 230 с. 74. Рибачук М. Ф. Національне відродження та релігія / М. Ф. Рибачук, О. І. Уткін, М. І. Кирюшко. – К., 1995. – 208 с. 75. Дзісяк Я. І. Соціально-економічні процеси в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX століття: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Я. І. Дзісяк. – Тернопіль, 2006. – 224 с. 76. Латиш Ю. Втрати робочого часу та боротьба за зміцнення трудової дисципліни на початку Перебудови (на матеріалах УРСР) / Ю. Латиш // Часопис української історії. – Вип. 16. – 2009. – С. 69–78. 77. Латиш Ю. Антиалкогольна кампанія в УРСР на початку Перебудови / Ю. Латиш // Питання історії України. – Чернівці, 2010. – Т. 13. – С. 76–80. 78. Музичка М. Як функціонувала радянська черга – на прикладі продажу цукру в Києві у 1988 р. / Марія Музичка // Історична правда. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/2/7354/> 79. Батенко Т. Свіча М. Гориня. Штрихи до портрету. – Львів, 1995. – 283 с. 80. Батенко Т. Опозиційна особистість: др. пол. XX ст.: Політичний портрет Б. Гориня / Т. Батенко. – Львів, 1997. – 350 с. 81. Василюшин Г. Призначено дійти. В. Чорновіл. Політика та правда життя / Г. Василюшин. – К., 1998. – 103 с. 82. Деревінський В. Ф.

В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика / В. Ф. Деревінський. – Тернопіль, 2011. – 219 с. 83. Табачник Д. Апостол застою. Штрихи до політичного портрета Володимира Щербицького / Д. Табачник // Вітчизна. – 1992. – № 9. – С. 159–163; № 10. – С. 107–113; № 11. – С. 119–123. 84. Тронько П. В. В. Щербицький (1918–1990) / П. Тронько // Український історичний журнал. – 2003. – № 1. – С. 109–117. 85. Шаповал Ю. В. В. Щербицький: особа політика серед обставин часу / Ю. Шаповал // Український історичний журнал. – 2003. – № 1. – С. 118–129. 86. Курас І. Ф. Феномен Щербицького: 17 років на чолі Компартії України // Курас І. Ф. Етнополітика: історія і сучасність. – К., 1999. – С. 487–496. 87. Врублевський В. К. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника, воспоминания, документы, слухи, легенды, факты / В. К. Врублевский. – К., 1993. – 254 с. 88. Володимир Щербицький: Спогади сучасників / За ред. В. Ф. Возіанова, В. К. Врублевського, Ю. Н. Єльченка, Б. В. Іваненка. – К., 2003. – 588 с. 89. Капто А. С. На перекрестках жизни: Политические мемуары / А. С. Капто. – М., 2003. – 636 с. 90. Кравчук Л. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми / Л. Кравчук. – К., 2002. – 392 с. 91. Крючков Г. К. Трудные уроки. Размышления бывшего партийного работника / Г. К. Крючков. – К., 2004. – 352 с. 92. Крючков Г. К. Лестница, полная заноз. Полвека в политике. – Харьков, 2014. – 623 с. 93. Ляшко А. Груз памяти. – К., 2001. – Кн. 3, ч. 2. – 528 с. 94. Масол В. А. Упущенный шанс: Небеспристрастные размышления экс-премьера Украины о том, что произошло в бывшем Советском Союзе. – К., 1993. – 150 с. 95. Олейник Б. Михаил Горбачев перед судом истории / Б. Олейник // Олейник Б., Павлов В., Рыжков Н. Иуда. Анатомия предательства Горбачева. – М., 2010. – С. 5–68. 96. Погребняк Я. П. Записки секретаря ЦК КП Украины (1971–1987 гг.) / Я. П. Погребняк. – Киев, 2006. – 312 с. 97. Потебенько М. Пошук істини: спогади Генерального прокурора / М. Потебенько. – К., 2006. – 274 с. 98. Драч І. Політика: статті, доповіді, виступи, інтерв'ю / І. Драч. – К., 1997. – 392 с. 99. Лук'яненко Л. Народження нової ери: збірник статей / Л. Лук'яненко. – Вид. 3-тє, випр. та доп. – Дніпропетровськ, 2008. – 196 с. 100. Поровський М. Забутий заповіт борцям за Україну: публіцистичні статті, доповіді, виступи / М. Поровський. – Коломия, 1996. – 258 с. 101. Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл. – К., 2000. – 624 с.

Юрій Латыш

ПЕРЕСТРОЙКА И ОБРЕТЕНИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ: УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

В статье всесторонне рассмотрено освещение в украинской историографии эпохи перестройки и борьбы за восстановление государственной независимости Украины. Определены основные концепции, направления и парадигмы, тематика историографических исследований. Установлено, что украинские историки исследуют лишь отдельные аспекты перестройки, связанные с украинским национальным движением, борьбой за независимость.

Ключевые слова: историография, Украина, перестройка, независимость, тоталитарная парадигма.

Yurii Latysh

PERESTROIKA AND THE ATTAINMENT OF INDEPENDENCE: UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY.

The article comprehensively reviewed coverage in the Ukrainian historiography of Perestroika and the struggle for the revival of state independence of Ukraine. The basic concepts, trends and paradigms, themes historiographical are research. It was found that the Ukrainian historians study only certain aspects of Perestroika associated with the Ukrainian national movement, the struggle for independence.

Key words: historiography, Ukraine, Perestroika, Independence, totalitarian paradigm.